

ЎЗБЕКИСТОНДА АЁЛЛАР МЕҲНАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Ирматова Азиза Бахрамовна

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Инсон ресурсларини бошқариш кафедраси доценти, и.ф.д*

Аннотация: мақолада бугунги кунда аёлларнинг меҳнатини ташкил этишнинг янги ёндашувларни қўллаш, меҳнат муносабатлари соҳасида гендер тенглигини таъминлашда миллий қонунчиликни халқаро нормаларга келтириш масалалари ёритилган.

Калит сўзлари: аёллар меҳнати, гендер тенглиги, “аёллар дафтари”, миллий қонунчилик, ХМТ конвенциялари ва тавсияномалари

Кириш

Бугунги кунда ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг ривожланиш тенденцияси ижтимоий-меҳнат муносабатларининг ўзгариши, меҳнат жараёнига сунъий интеллект ва компьютер технологияларнинг кенг кириб келиши оқибатида ишлаб чиқаришнинг анъанавий усуллари янгиларига алмаштирилиши аёллар меҳнатини ташкил этишда янги ёндашувларни тақозо қилмоқда.

Ўзбекистон меҳнат бозорида аёлларнинг иқтисодий фаоллиги эркакларга қараганда нисбатан пастроқ. Бугунги кунда республикамизда аёлларнинг иқтисодий фаоллиги 43 фоиз, иқтисодиётда банд бўлганлар 41,1 фоиз, аёллар жами ишсизлар таркибида 61,4 фоизни ташкил қилаётганини қайд этиш мумкин. Шунингдек, раҳбар, тадбиркор аёлларнинг салмоғи пастлиги, олий маълумотли аёлларнинг иш билан таъминлаш даражаси етарли эмаслиги бугунги кунда муҳим муаммолардан бирига айланган. Унинг асосий сабаби аёллар кўпроқ уй юмушларини бажаришга ва болаларни парваришга эътибор қаратишади. Иш билан банд аёлларнинг маълумот даражаси эркакларникидан юқорироқ бўлса ҳам, аёллар меҳнатини ташкил этишда янги ёндашувларни қўллаш орқали меҳнат муносабатлари соҳасида гендер тенглигига эришиш мумкин.

Президенти Ш.Мирзиёев қайд этганидек, хотин-қизлар барча соҳа ва тармоқларда эркаклар билан тенг ҳуқуққа эга бўлиб, юксак ҳурмат-эҳтиромда яшаган мамлакатда албатта тинчлик ва ҳамжиҳатлик, ўсиш ва юксалиш бўлади⁴.

Аёлларни тенг ҳуқуқли меҳнат қилиши, улар иш билан банд бўлиши жаҳонда Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Декларация, Халқаро меҳнат ташкилоти томонидан қабул қилинган Конвенциялар ва тавсиялар,

⁴ Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда \ \ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетасига берган интервьюси 17.08.2021 \ \ <https://president.uz/uz/lists/view/4547>

Аёллар ахволини яхшилаш бўйича Миллий режа каби асосий методологик ҳужжатларда акс эттирилган. Улар шу тариқа дунё мамлакатларида аёлларни иш билан таъминлаш бўйича ҳуқуқий база ва амалий саъй-ҳаракатларга ҳар томонлама таъсир кўрсатди.

Адабиётлар таҳлили

Республикамизда аёлларнинг ҳолатини яхшилаш бўйича ҳуқуқий даражада миллий механизмлар яратилган. Қабул қилинган кўплаб норматив ҳужжатлар эркак ва аёлларнинг ҳақиқий тенглигига эришишга, уларнинг тенг ҳуқуқлиги бўйича миллий механизм шаклланишига ҳамда аёллар борасида барча шаклдаги дискриминацияларга чек қўйилишига катта туртки бўлди.

Марказий Осиё давлатлари орасида Ўзбекистон Республикаси биринчилар қаторида бир қанча халқаро ҳужжатларга, шу жумладан, БМТнинг “Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисида”ги Конвенциясига (1995 йил 6 май), Халқаро Меҳнат ташкилотининг “Оналикни ҳимоя қилиш ҳақида”ги (1992 йил 13 июль), “Меҳнат ва машғулотлар соҳасидаги камситишлар тўғрисида”ги 1997 йил 30 августдаги 111-сонли Конвенцияларига қўшилиб, зиммасига қуйидаги мажбуриятларни олган: хотин-қизларнинг ҳуқуқларини камситмаслик сиёсатини юргизиш, шу мақсадда аёлларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, жамиятдаги мавқеини ошириш, ташаббусларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларни иш билан таъминлаш, айнан ишсиз аёлларни ижтимоий ҳимоялаш борасида тегишли қонун-ҳужжатларни қабул қилиш.

Янги Ўзбекистонда ҳам аёлларнинг ижтимоий ҳолати, уларнинг иш билан бандлиги, даромадлари ва бошқа шу каби ижтимоий ва иқтисодий масалаларга алоҳида урғу бермоқда. Президент Ш.Мирзиёевнинг 2018 йил 2 февралдаги “Хотин-қизларни қўллаб қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5325-сонли фармони аёлларнинг ҳуқуқларини ҳимоялаш бўйича республикадаги аёллар жамоат ташкилотлари фаолияти самарадорлигини ошириш, аёлларнинг мамлакат ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий ҳаётидаги иштирокини, маънавий ва интеллектуал жиҳатдан ўсишини тўлақонли таъминлашга қаратилган.

2019 йил 3 сентябрдаги “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишда, шу жумладан, давлат хизмати соҳасида тенг ҳуқуқлик тамойилларини белгилаш, сайлов ҳуқуқларини амалга оширишда тенг имкониятлар яратиш, иқтисодий соҳада ҳамда тадбиркорлик фаолиятида, таълим, илм-фан, маданият ва соғлиқни

сақлаш соҳаларида хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатларини белгилашда асосий норматив ҳужжат бўлиб хизмат қилмоқда.

2019 йил 3 сентябрдаги Ўзбекистон Республикаси “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуни билан тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган хотин-қизларга ҳимоя ордерини бериш, тазйиқ ва зўравонлик содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахсларнинг зўравонлик хулқ-атворини ўзгартириш бўйича тузатиш дастуридан ўтиши тартиби тасдиқланди.

2019 йил 21 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Хотин-қизларни иш билан таъминлаш, улар ўртасида тадбиркорликни ривожлантириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарорида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 5 та муҳим ташаббуси доирасида хотин-қизларнинг бандлигини таъминлаш, тадбиркорликни, хусусан, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, «устоз-шогирд» анъаналари асосида ҳунармандчилик билан шуғулланишни тарғиб этиш, аҳоли томорқаларидан самарали фойдаланиш, пиллачилик соҳасида касаначиликни кенгайтириш орқали бандликни таъминлаш масалалари акс эттирилган.

2021 йил 6 мартдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг жамият ҳаётидаги фаол иштирокини таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарорига асосан мамлакат иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳаётининг барча жабҳаларида хотин-қизларнинг фаоллигини ошириш, уларнинг таълим ва касбий кўникмалар олиши ҳамда бандлигини таъминлашга ҳар томонлама кўмаклашиш, тадбиркорлик ташаббусларини янада қўллаб-қувватлаш, жойларда «Аёллар дафтари»ни шакллантириш ва унга киритилган хотин-қизлар муаммолари, эҳтиёжлари ва қизиқишларини тизимли ўрганиш, таҳлил қилиш ва ҳал этиш масалалари қамраб олинган.

2022 йил 15 августдаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат олий таълим муассасалари магистратура босқичида таълим олаётган хотин-қизларнинг тўлов-контракт маблағларини тўлаб бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори 2022/2023 ўқув йилидан бошлаб давлат олий таълим муассасаларининг магистратура босқичига тўлов-контракт асосида қабул қилинган ва таълим олаётган хотин-қизларнинг ўқув йили учун тўлов-контрактнинг тўлиқ суммасини Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан қоплаб бериш тартиби белгиланди.

Тадқиқот методологияси

Мамлакатимизда аёллар меҳнатини акс эттирувчи халқаро норма ва талаблар билан бир қаторда уларнинг республикада эмплементация

қилиш даражасини ва миллий қонунчилик базасини тизимлаштириш имкониятларини ўрганиш ва илмий тадқиқ қилиш мобайнида илмий абстракциялаш, қиёсий ва тизимли таҳлил, синтез, индукция ва дедукция, гурухлаш ва бошқа илмий билиш усулларида атрофлича фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Бугунги куннинг муҳим стратегик вазифаларидан бири ривожланишнинг инновацион турига ўтиш, жамиятнинг барча соҳаларига, шу жумладан, иш билан бандлик соҳасига долзарб ва самарали янгиликларни киритиш ва уларни кенгайтириш ҳисобланади. Албатта рўй бераётган ўзгаришларнинг миқдор ва сифат ўзгаришларини баҳолаш, таҳлил этиш ва шу асосида керакли чоратадбирларни белгилаш муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга. Шу жиҳатдан аёллар меҳнатини ташкил этишнинг методологик тадқиқ этиш меҳнат иқтисодиёти фанини долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Бугунги кунда иқтисодиётнинг трансформацияси натижасида аёллар меҳнатини ташкил қилишда бир қатор муаммолар юзага чиқиб, янги методологик ечимларини талаб қилмоқда. Жумладан,

1) оилаларнинг даромади, айниқса, ковид-19 пандемияси шароитида ҳар бир аъзосининг даромадларига боғлиқ қолганлиги, аёлларнинг иш ҳақининг миқдори оила бюджети ва фаровонлигида аҳамияти кескин ошмоқда;

2) таркибий ўзгаришлар натижасида аёллар меҳнатидан иқтисодиёт тармоқларида нотекис фойдаланилмоқда (асосан иш ҳақи паст тармоқларда бандилиги юқори);

3) аёллар малака ва касб лавозимларидан ўсиш имконияти чегараланганлиги сабабли, ўз маълумоти, малака ва кўникмаларига мос келмайдиган меҳнат билан банд бўлмоқда (кўп ҳолларда меҳнат сарфи юқори, қўл меҳнати ва юқори жисмоний қувватга асосланган, непрогрессив, монотон иш);

4) давлат томонидан аёллар учун белгиланган турли хил имтиёзлар ва тўловлар каби “ҳимояловчи” сиёсати иш берувчилар наздида аёлларнинг “ноқулай” ходим тоифасига киритиб қуймоқда;

5) ижтимоий инфратузилма ва маиший хизмат кўрсатувчи пунктларнинг етарли эмаслиги, кўп ҳолларда уй меҳнати етарли даражада механизациялашмаганлиги, мактабгача муассасаларга бўлган эҳтиёжи қондирилмаганлиги хали ханузгача аёлларнинг иқтисодий фаоллигига катта таъсир кўрсатмоқда.

Миллий иқтисодиётда аёл меҳнатига доир муаммоларнинг тарихий, иқтисодий, ижтимоий, психологик ва, албатта, гендер жиҳатларини ҳисобга олиб тадқиқ этиш зарур. Фикримизча, инновацион иқтисодиётда аёллар меҳнатини ташкил этишнинг методологиясини

айнан гендер тенглиги концепциясига асосланиб, қўйидаги асосий йўналишларни ўз ичига олиши зарур:

- норматив-ҳуқуқий асос;
- иқтисодиётда тенг имкониятлар;
- натижаларнинг тенглиги.

Аёллар меҳнاتини ташкил этишда гендер тенглигини акс эттирувчи норматив-ҳуқуқий асосни Ўзбекистон Республикасининг меҳнат, иш билан бандлик соҳасидаги қонунчилиги ҳисобланади. Аёлларнинг меҳнатига доир норматив-ҳуқуқий асоснинг шаклланганлиги қонунчиликнинг гендер экспертизаси ҳисобланади. Биз тадқиқотимиз доирасида аёллар меҳнاتини акс эттирувчи халқаро норма ва талаблар билан бир қаторда уларнинг республикада эмплементация қилиш даражасини ва миллий қонунчилик базасини тизимлаштиришга ҳаракат қилдик (1-жадвал).

1-жадвал

Гендер масалаларига доир халқаро ва миллий қонунчиликнинг мутаносиблиги

Йиллар	Халқаро қонунчилик	Миллий қонунчилик
1919	Оналикни муҳофаза қилиш тўғрисидаги ХМТ №103 Конвенция (1952 йилда қайта кўриб чиқилган); Аёлларнинг тунги вақтда ва ер ости меҳнати тўғрисидаги ХМТ №89 Конвенция (1948 йилда қайта кўриб чиқилган)	13.07.1992 йилда ратификация қилинган; -
1951	Тенг ҳақ тўлаш тўғрисидаги ХМТ №100 Конвенция	13.07.1992 йилда ратификация қилинган
1958	Меҳнат ва иш турлари соҳасида камситиш тўғрисидаги ХМТ № 111 Конвенцияси	30.08.1997 йилда ратификация қилинган
1964	Иш билан таъминлаш сиёсати тўғрисидаги ХМТ №122 Конвенция	13.07.1992 йилда ратификация қилинган
1965	Оилавий мажбуриятли аёллар меҳнати тўғрисидаги ХМТ №123 Тавсиянома	
1974	Ўқув таътиллари тўғрисидаги ХМТ № 140 Конвенция (8 ва 9-моддалари)	
1975	Инсон ресурсларини ривожлантириш тўғрисидаги ХМТ №142 Конвенция (VIII. Касбий тайёрлаш ва бандлик соҳасида эркак ва аёлларга тенг имкониятларни таъминлаш)	

Йиллар	Халқаро қонунчилик	Миллий қонунчилик
1979	БМТ Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция	6.05.1995 йилда ратификация қилинган
1981	Оилавий мажбуриятли меҳнаткашлар тўғрисидаги ХМТ № 156 Конвенция ва № 165 Тавсиянома	
1994	Тўлиқсиз иш вақтини тартиб солиш тўғрисидаги ХМТ №175 Конвенция	
1996	Касаначилик тўғрисидаги ХМТ №177 Конвенция	
1998	Кичик ва ўрта корхоналарида иш жойларни яратиш бўйича ХМТ №189 Тавсиянома	
1999	Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тўғрисидаги ХМТ №182 Конвенция	8.04.2008 йилда ратификация қилинган
2000	Оналикни муҳофаза қилиш тўғрисидаги ХМТ №183 Конвенция (қайта кўрилган)	
2011	«Уй хизматчиларининг муносиб меҳнати тўғрисида»ги ХМТ №189 Конвенция	

Манба: муаллиф томонидан тузилган

1951 йилда ХМТ нинг 100-сонли Конвенцияси ва 90-сонли Тавсияномада жинсдан қатъий назар тенг меҳнатга тенг ҳақ тўлашнинг асосий тамойиллари киритилди. 1958 йилда касбий таълим, ишга жойлашиш, меҳнат шароитларда жинсий жиҳатдан камситилмаслик тамойилини ўрнатиш мақсадида 111-сонли Конвенция ва 111-сонли Тавсиянома қабул қилинди.

Таҳлиллардан маълум бўлдики, бугунги кунда аёллар меҳнатини ташкил этишда тўлиқ халқаро меъёрларга етказиш учун, мустаҳкам норматив базасини яратиш, авваламбор, халқаро нормаларни ратификация қилиш зарур.

Хулоса ва таҳлиллар

Таҳлиллардан маълум бўлдики, бугунги кунда аёллар меҳнатини ташкил этишда тўлиқ халқаро меъёрларга етказиш учун, мустаҳкам норматив базасини яратиш, авваламбор, халқаро нормаларни ратификация қилиш зарур.

Фикримизча, ХМТ нинг 123-сонли Тавсияномасини имплементация қилиш орқали оилавий мажбуриятли ходимларни камситилишини олдини олиш, ҳамда ишлаётган аёлларга турли хил вазифаларни уйғунлик билан бажариш имкониятларини яратишга эришилади. Шунингдек, 156-сонли Конвенция ва 165-сонли Тавсияномалар ҳам оилали аёлларни ходим сифатида камситилмасликка йўналтирилган. 1994 йилда ХМТ томонидан қабул қилинган 175-сонли Конвенция ва 182-сонли Тавсияномалар тўлиқ иш кунида ишлаётган ҳамда қисқартирилган ставкада банд бўлганларга, айниқса, аёлларга, тенг муносабат кўрсатишга йўналтирилган. 1996 йилдаги 177 ва 189-сонли Конвенциялар ва 184-сонли Тавсияномага мамлакатимизда тўлиқ риюя қилинса, миллионлаб уй шароитида меҳнат фаолиятини олиб бораётган ходимлар, шу жумладан аксарияти аёлларнинг меҳнат ҳолати ва шароитларнинг ўзгаришига сабаб бўлиши мумкин.

Бугунги кунда жамиятимизда аёллар меҳнатини ташкил этишни такомиллаштириш жараёнини айнан халқаро ва миллий қонунчиликни тадқиқ этиш ва методологиянинг асосини ташкил этувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни Халқаро меҳнат ташкилотининг талабларига келтириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиеёв Ш. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда \\ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетасига берган интервьюси 17.08.2021 \\ <https://president.uz/uz/lists/view/4547>

2. Абдурахманова, Г. К. Роль МОТ в формировании и регулирование рынка труда молодежи / Г. К. Абдурахманова, Ш. Д. Кудбиев // General question of world science : Collection of scientific papers on materials VIII International Scientific Conference, Amsterdam, 31 июля 2019 года. Том Part 1. – Amsterdam: "Наука России", 2019. – С. 50-55. – DOI 10.18411/gq-31-07-2019-09. – EDN ZQLEIQ.

3. Ирматова А.Б. Анализ гендерных различий на рынке труда Узбекистана // Экономика и образование №23, 2022, 297-301 стр.

4. <http://www.lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

5. <http://www.ilo.org> – Халқаро меҳнат ташкилотининг расмий сайти.

6. <http://www.mehnat.uz> – Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг расмий сайти.